

Vejen til velstand

| PER BOJE: *Vejen til velstand. Marked, stat og utopi*, bd. 1: *Om dansk kapitalismes mange former gennem 300 år. Tiden 1730-1850*; bd. 2: *Hvorfor blev Danmark rigt – og ikke rigere? Tiden 1850-1930*, Syddansk Universitetsforlag 2014/2020, 294/672 s., 350/398 kr.

Per Boje, Syddansk Universitet, præsenterer i dette værk to tredjedele af sin syntetiske, men samtidig detaljemættede version af dansk erhvervshistorie over tre århundreder. Det tredje, endnu ikke udkomne bind kan forventes at dække til og med første årti af det 21. århundrede. Værket falder i naturlig forlængelse af forfatterens mangeårige erhvervshistoriske forskning; han nøjes dog ikke med at opsummere og samle trådene, men vil nyfortolke danmarkshistorien, med betydelig distance til tidligere opfattelser. Per Boje anfægter selve „grundfortællingen om den danske vej til velstand“, hvilket selv „den nyere forskning om dansk kapitalismes særtræk“ ikke har gjort „i tilstrækkelig grad“ (bd. 1, s. 30). Den version han tilbyder, loves at være mere kompleks og mere retvisende (bd. 1, s. 32).

Kort gengivet finder Per Boje at en sympatisk, men naiv ideologi om dansk økonomisk udvikling som båret af folkelige kræfter, især legemliggjort i andels- og arbejderbevægelserne, har bortledt opmærksomheden fra to væsentlige faktorer, dels den myndige stat, dels de dygtigste blandt erhvervsledere, forskere og teknikere. Landets elite har ikke hidtil fået sin behørig plads i historien.

Per Boje møder velforberedt op til debatten idet han gennem mange år har opdyrket et for spørgsmålet relevant felt, nemlig Joseph A. Schumpeters *entrepreneur*-figur: markedsøkonomiens kreative iværksætter der ved at kombinere tilgængelige ressourcer på en original måde tilvejebringer et attraktivt produkt eller serviceudbud eller skaber en særligt gevinstgivende omkostningsstruktur og dermed bidrager til øget produktivitet og velstand i samfundet som helhed. Det sker efterhånden som den nye måde at gøre tingene på spredes i den samlede økonomi.

Dertil kommer et berettiget fokus på *institutioner*, et styrende begreb i økonomisk historie gennem den seneste menneskealder. Institutioner omfatter andet og mere end den statslige rammesætning for det økonomiske liv i form af jura og offentlig administration og infrastruktur. Borgernes typiske adfærdsmønstre, specielt med hensyn til initiativ, risikovilje, stræbsomhed og samarbejdsevne, er betinget af deres forventninger til omgivelsernes reaktion på givne handlinger. Baseret på disse perceptioner vil bestemte handlingsmodaliteter og diskurser blive fremherskende og forme samfundets normer og com-

mon sense-begreber. Dette udgør økonomiens institutionelle grundlag.

Ekskluderende privilegiesystemer baseret på retlig ulighed og magtkoncentration hæmmer økonomisk vækst og udvikling; omvendt vil økonomien vokse og skabe velfærd i takt med at institutionerne bliver inkluderende, dvs. bygger på lighed for loven og høj grad af personlig frihed og råderum. Grundprincippet er ikke liberalisme, men liberalitet. Alt efter historisk og politisk kontekst kan borgerens basale rettigheder til liv og ejendom udbygges med demokrati og politisk vedtaget social retfærdighed f.eks. gennem økonomisk omfordeling, sociale rettigheder, infrastruktur, statsbetalt uddannelse m.m.

Et ekskluderende miljø med vilkårlig magtudøvelse, nedarvede privilegier og ringe lydhørhed over for anderledes tænkende er mere forandringsresistent end det inkluderende miljø. Det institutionelle arrangement danner nemlig ikke kun ramme om det daglige liv, men også om samfundets evne til at tilpasse sig nye behov og muligheder ved hjælp af ændrede regler, normer og mentaliteter. Institutionerne integrerer civilsamfund med stat i en komplementær relation. De politiske magtforhold og statens styreform har dog en vital rolle i systemets løbende udvikling. Per Boje lægger derfor vægt på at se erhvervsudviklingen i sammenhæng med statens rolle og det politiske liv.

Det er let at fatte sympati for Per Bojes intention om at anfægte bekvemme, men bedagede standardversioner som er stivnet i klicheer og ikke matcher en realistisk forestilling om samfundets historiske tilstande og udviklingsretninger, anskuet fra nutidens perspektiv. Det er imidlertid en tung opgave han har påtaget sig. Når ambitionsniveauet er så højt, er det rimeligt at se nøje på hvor godt den er løst.

For at overbevise burde kritikken af hidtidig forskning have været mere omfattende og detaljeret. Det tydeligste bud gives på s. 37-39 i bd. 2. Her omtales *Varieties of Capitalism*-tilgangen (*VoC*). *VoC* bygger på komparative analyser af udvalgte lande med henblik på at forklare hvorfor succesrige vækstøkonomier bygger på meget forskelligartede typer af politiske magtforhold, arbejdsmarkedssystemer, erhvervsmiljøer og den offentlige sektors rolle. I disse analyser benyttes forenkede kendsgerninger om de enkelte lande, f.eks. Danmark. Per Boje citerer nu i hurtig rækkefølge en række danske eller i Danmark virkende samfundsforskere og historikere – tillad venligst en fuld opremsning: Uffe Østergaard, Lars Bo Kaspersen, Peer Hull Kristensen, Geert Tinggaard Svendsen, Gunnar Lind Haase Svendsen, Christian Bjørnskov, Martin Jes Iversen, Steen Andersen, Thorkild Kjærgaard, Paul Sharp, Ingrid Henriksen og Marcus Lampe. I denne række er det kun til og med Christian Bjørnskov at forfatterne henføres til den kritiserede tradition. Fra og med Martin Jes Iversen har de tværtimod bi-

draget til den nytolkning Per Boje vil fremme. Som kritik af en tradition eller myte med stærkt fodfæste i forskningen virker det tyndt, især for den faghistoriske dels vedkommende, hvor Uffe Østergaard kommer til at stå med et urimelig stort ansvar. Med al respekt for samtlige seks førstnævnte forfattere og kredsen af angelsaksiske *VoC*-forskere der bruger den danske eller skandinaviske model som case, forekommer det urimeligt at ophøje denne niche til fremherskende element i dansk økonomisk historie.

Det ville være en overkommelig opgave at opregne og referere værker der *ikke* harmonerer med grovskitsen af en fejlagtig 'grundfortælling' med andelsfolk og arbejdere i dominerende roller. Men det må i givet fald vente, for bevisbyrden ligger hos Per Boje. Kritikken af den angivelige grundfortælling mangler substans idet den ikke – ud over det nævnte – retter sig mod tydeligt identificerede værker og forfattere. Dermed vil jeg ikke hævde det omvendte, nemlig at andels- og arbejderbevægelserne i hidtidig forskning reduceres til ubetydeligheder – blot at der næppe i historiografien er sket den skævvridning af proportionerne som Per Boje hævder.

Udtrykt i runde tal afgrænses det første bind af *Vejen til velstand* kronologisk af indledningen til den lange fredsperiode efter Store Nordiske Krig og af enevældens afskaffelse et og et kvart århundrede senere. Dermed sættes ganske naturligt fokus på den positive, moderniserende erhvervsudvikling inden for enevældens institutionelle ramme. Blandt de specifikke emner tælles merkantilismen, landboreformerne, den internationale storhandel, og penge- og finansvæsen. Efter anmelderens vurdering adskiller de fleste enkeltelementer i fremstilling og vurdering sig ikke i påfaldende grad fra tidligere fremstillinger, om end formuleringerne typisk er skarpe og koncise.

Det er dog bemærkelsesværdigt at enevælden i så høj grad omtales som en – tilsyneladende – monolitisk handledygtig størrelse der gjorde, valgte eller mente det ene eller det andet. Der gøres relativt lidt ud af at forklare hvordan den i statsapparatet indlejrede politiske linje og skiftene i samme udsprang af enten funktionelle behov, ændringer i det omgivende miljø eller magthavende sociale gruppers kollektive interesser – altså hvordan enevælden ikke kun var formende, men selv formet af det socioøkonomiske miljø. Der tales hele tiden om „enevælden“, ikke om „staten“. Dette kan være et tilfældigt stilistisk træk, men hvis det ikke i egentlig forstand er betydningsbærende, er det stadig påfaldende. Anmelderen tolker det som en understregning af at den enevældige stat blandt sine fortrin talte en sikker elitær magt- og myndighedsudøvelse. Det skal ikke dermed lægges Per Boje i munden at indflydelse fra civilsamfundet generelt skal tøjles for at elitens evner

kan komme til deres ret, blot ses som et udtryk for den almindelige vægtning af de historiske faktoreres betydning som er til stede i værket.

I fremstillingen af landboreformerne bemærkes at beslutningen om ophævelsen af stavnsbåndet i 1788 „fik stor symbolværdi og var derfor vigtig, men landbrugets bidrag til den økonomiske vækst skal i højere grad søges i andre faktorer“ (bd. 1, s. 133). Det er en overraskende vurdering, ikke på grund af vægtningen af „andre faktorer“, men fordi ophævelsen af stavnsbåndet ikke tillægges direkte eller væsentlige økonomiske, sociale og politiske virkninger. Landboreformerne, suppleret med den agrare sektors teknologiudvikling og deres fælles virkningshistorie, er et mangesidigt forløb, og det ville rigtignok være underligt at udpege afskaffelsen af stavnsbåndet til hovedfaktor på bekostning af udskiftning og udflytning, reform af fæstevæsenet og incitamenter til at skille godser og gårde fra hinanden ved salg. Men at reducere afskaffelsen til symbol indebærer en ensidig betoning af de umiddelbare erhvervsøkonomiske processer på bekostning af de fundamentale rammer for indbyggernes livsmuligheder og handlerum, altså institutionerne. Stavnsbåndet var ganske vist ikke klassisk livegenskab med alle dertil hørende bindinger og pligter, men falder dog klart inden for begrebets spektrum, hvis mangeartede afskygninger kunne iagttages i Europa fra middelalderen til midten af det 19. århundrede. Dets endelige afskaffelse var et reelt led i overgangen til en moderne kapitalistisk økonomi med fri løndannelse. Blandt virkningerne var løft i den førhen stedbundne arbejdskrafts indkomst; større arbejdskraftudbud i byerhvervene; samt øget incitament til, også i den agrare økonomi, at investere i arbejdskraftbesparende kapital.

Agrarøkonomiens institutionelle grundlag tages op igen i bd. 2 med omtale af lensaflysningen i 1919. Her kan man kun give Per Boje ret i at reformen handlede om at fremme smådrift i individuelle brug (s. 167). Men hvad lå bag? Alle er enige om at den umiddelbare anledning var Grundlovens bestemmelse om at båndlagte og privilegerede ejendomme skulle overgå til normal ejendomsretlig status. Per Bojes videre drøftelse medtager at majoraterne i sig selv var en institutionel anakronisme, men „den nyeste forskning“ (John Erichsen & Ditlev Tamms monografi om emnet fra 2014) får det sidste ord: Her konkluderes – med fortrydelse – at en gammel, tidligere magtfuld klasse „nu skulle stødes fra sine besiddelser og ud i mørket“ (s. 168, delvis gengivelse af Per Bojes citat fra Erichsen & Tamm). Sammenholdt med en konstatering af at stordrift var den mest effektive driftsform, får læseren det indtryk at den aktive statslige politik til fremme af husmandsbrug, kulminerende i 1919-reformen, af flere grunde var en beskæmmende affære som landet gerne måtte have været foruden. Den blev gennemført takket være de folkelige agrare interessepartier, Venstre

og Radikale – Socialdemokratiet havde ambitioner i samme retning, men fandt ikke reformen vidtgående nok (s. 166).

I stedet for alene at tage lensafløsningen til indtægt for værkets tese om det opportunistiske og magtfulde, men væksthæmmende danske smålandbrug, som hidtil har haft for meget medvind i historieskrivningen, havde det været rimeligt at komme ind på at den danske husmandsbevægelse og dens politiske resultater er et eksempel på et globalt fænomen, nemlig det såkaldte 'agrarspørgsmål'. Svarene herpå omfattede diverse reformer som skulle omfordele landbrugsjord eller dyrkningsrettigheder. Hen over det 19. og 20. århundrede har moderniserende reformkræfter, hvad enten de var i opposition eller regering, måttet forholde sig dels til et objektivi behov for at skabe et beskæftigelses- og livsgrundlag for fattige landarbejdere og bønder uden egen jord; dels til den samme gruppes dynamiske potentiale som social bevægelse. Det er ikke her hensigten at sidestille forholdene på det danske bondeland med Mexico, Syditalien eller andre eksotiske steder; pointen er alene at fordelingen af landbrugsarealer langt ind i det 20. århundrede ofte og på mange steder har været et reelt samfundsmæssigt og politisk problem og stridspunkt med dybe rødder og omfattende forgreninger. Med dette in mente bliver det lettere at se husmandspolitikken i Danmark som et rationelt og afbalanceret politisk virkemiddel der tjente bredere samfundsmæssige interesser.

Per Boje lægger vægt på at landbrugserhvervets rolle og betydning fremstår overdrevet i historieskrivningen på grund af manglende opmærksomhed på det betydelige fald i erhvervets beskæftigelsesmæssige og økonomiske vægt allerede frem mod mellemkrigstiden. Landbruget har ikke været bærende i dansk økonomis udvikling eftersom det gradvis er blevet fortrængt af byerhverv med højere produktivitet. Ydermere nævnes forskellige omstændigheder og eksempler som skal vise at landbruget har været kilde til træghed og friktion. Argumentationen er mangefacetteret og kan ikke her ydes fuld retfærdighed. Bl.a. omfatter den båndene på ejendoms- og dermed driftsenhedernes størrelse, som hæmmede udnyttelse af stordriftsfordele og holdt kapitalstærke og entreprenante investorer tilbage. Det medgives dog til stadighed at dansk landbrug gennem specialiseringsfordele var internationalt konkurrencedygtigt og dermed kilde til væsentlige valuta-indtægter over varehandelen. Per Boje finder imidlertid at andre midler til at holde betalingsbalanceunderskuddet nede – industrieksport og overskud på tjenestebalancen gennem handels- og transporterhvervene samt salg af knowhow og kapitalindtægter fra udlandet – har savnet anerkendelse i den almindelige historiske opfattelse.

Det er sikkert rigtigt, og Per Boje gør i bogens empiriske analyser en overbevisende indsats for en mere alsidig belysning af forholdene.

Men stadig er der lang vej herfra til en ny grundfortælling. Snarere gennemfører han en recalibrering af den gamle.

Det er derfor relevant at børe lidt videre i hans vidtgående og ofte gentagne påstand om en ny version af danmarkshistorien. Det bør f.eks. nævnes, selv om det er elementært, at i hvert fald industrien ikke hidtil har manglet opmærksomhed. En betragtelig del af dansk økonomisk-historisk forskning har handlet om netop industrialiseringsprocessen, både i de store linjer og på grundlag af et bredt register af virksomhedscases, brancheanalyser og biografier om enkelte erhvervsfolk.

Det er problematisk at udmønte spørgsmålet om den fulgte udviklingsmodel som en konkurrence om hvilken sektor der var bærende. Per Boje nævner med rette at alle moderne højvækstøkonomier har gennemløbet et omfattende sektorskift fra agrar til industriel produktion og en befolkningsforskydning fra rurale til urbane miljøer. Netop derfor vejer argumentet om at industrien og byerne trak læsset, kun let. Mere spændende er hvad der særligt kendetegnede den danske variant. Her går det næppe an at dementere landbrugets specielle rolle. Som nævnt anerkender Per Boje landbrugseksporten som et middel til fremskaffelse af den valuta som skulle betale for fysiske kapitalgoder, ikke mindst maskiner, samt industrielle råstoffer som kul og stål. Når man nu er inde på landbrugets positive bidrag, er det rimeligt også at nævne hvordan hverken importfinansieringsrollen eller overhovedet rollefordelingen mellem landbrug og industri førte til en dybtgående opsplitting i en moderne og en traditionel sektor, som set i en del andre lande, men derimod en velintegreret økonomi med betydelige produktivitetsfremskridt også på de relativt små brug. Betydningen heraf for den samlede udvikling var antagelig positiv.

Per Boje vil gerne gå med til (s. 369) at den gunstige økonomiske udvikling frem til mellemkrigstiden skyldtes alle tre erhvervssektors involvering i den internationale arbejdsdeling – „sådan som enevælden havde ønsket det“. Her dukker den magtfulde, men velvillige enhedsaktør fra tiden 1660-1848 op igen. Det er spændende nok at drøfte i hvilken grad begivenheder og institutioner fra en given tid formede et væsentligt senere forløb eller tilstand, men mest som en øvelse. Det er svært at bygge en sikker og stabil forklaring på et sådant grundlag, da årsagssammenhænge er så vanskelige at påvise konkret. Netop denne svaghed finder man, ironisk nok, også i den tidligere i bogen så stærkt kritiserede *Varieties of Capitalism*-model. I sammenligning med tilbagekoblingen til enevælden er det nok stadig en mere meningsfuld og håndgribelig forklaring at Danmark gennemløb et eksportdrevet industrialiseringsforløb muliggjort ved den tids internationale efterspørgsel på let forarbejdede landbrugsprodukter.

Som det fremgår af bd. 2's undertitel, er det en væsentlig pointe at Danmark vækstmæssigt var en succes, men at det kunne være gået endnu bedre. Den økonomiske vækstrate i Norge og Sverige overhalede i løbet af perioden den danske. Det forklares ved at danske bønders store held med at sikre sig særlige begunstigelser og beskyttelse nedsatte økonomiens almindelige effektivitet.

Det er imidlertid ikke givet at forskydninger i placeringerne med hensyn til økonomisk vækst skyldes en forringelse af betingelserne i det land der lider et relativt tempotab. En statistisk observerbar sammenhæng, benævnt *konvergens*, går ud på at lande der halter bagefter, på et tidspunkt accelererer og kommer på niveau med eller overgår lande der tidligere lå i top. Dette kan skyldes mange forhold, som imidlertid kan sammenfattes i at evnen til at modtage ny knowhow og gå op på et højere investeringsniveau kan modnes på forskellige tidspunkter i forskellige lande. At indkomstniveauernes konvergens mellem institutionelt sammenlignelige lande er et gennemgående mønster, kan forklares med at de efterblevne lande har mulighed for at lære af de mere fremskredne landes erfaringer og derfor bruger kortere tid og færre penge på at indføre robuste løsninger. Derved udvikles produktiviteten hurtigere i en såkaldt *catch up*-fase.

Set i politologisk perspektiv kan man undre sig over hvorfor bøndernes evne til at sikre egne økonomiske interesser i den grad tolkes som en belastning for landet. Per Boje anerkender generelt at markedets evne til effektiv allokering via ligevægtsskabende mekanismer ikke folder sig ud i et socialt og politisk vakuum. Altså, neutrale, friktionsløse institutioner er en utopi – og næppe heller ønskværdige. I et åbent, i stigende grad demokratisk samfund er det ikke alene legitimt at folkelige interessegrupper og erhvervsgrupper kæmper om godbidderne, det er en del af dynamikken. Alternativet til en sådan forhandlingsbaseret proces, byggende på parlamentarisk repræsentation, alliancer og kompromiser kunne hypotetisk være en mere lukket, teknokratisk model. Spekulerer man videre ad den vej, kunne det imidlertid hænde at elitære grupper, f.eks. storindustri og højfinans, fik særlig indflydelse på de politiske beslutninger og forvaltningen og udnyttede dette til at berige sig uforholdsmæssigt. Det kunne også være andre. Nu blev det så bønderne. Per Boje ser netop *deres* evne til at vinde politiske sejre til gavn for landbruget som et suboptimalt udfald. Men hvori ville det optimale alternativ bestå? På hvilket institutionelt grundlag skulle det hvile? Måske ligger også bøndernes angiveligt slette indflydelse på økonomien i bd. 2 i forlængelse af forestillingen om en dannet, kompetent, regeringsduelig elite à la „enevælden“ i bd. 1.

Per Bojes fortælling lever op til genrebetegnelsen ved foruden den strukturelle sammenhæng at arbejde med den nære karakteristik som

giver liv og farve og understøtter den overordnede forklaring. Et af de benyttede virkemidler er karakteristikkene af de skildrede erhvervsgrupper som *entrepreneurer* eller om man vil, iværksættere. Det er forfatteren magtpåliggende at specielt andelsbevægelsen – som glorificeres i den traditionelle fortælling – ikke havde meget at byde på her. Det betones flere gange at de mindre mælkeproducenters fællesjede mejerier specielt i begyndelsesfasen traskede i hælene på herregårdsmejerierne og ikke fandt på noget selv. Denne – i øvrigt velkendte – pointe får et eftertryk når det bemærkes (s. 446f) at de nye deltagere i branchen savnede indsigt i hygiejnens betydning og i øvrigt mere end godt er holdt på pengene til investeringer. Det er givetvis objektivt korrekt, men vinklingen er subjektiv. Man kunne også have udlagt det sådan at evnen til at rejse sig, at overvinde egen uformåenhed og med tiden gøre det bedre end før, er den jævne mand eller kvindes adelsmærke. Eller man kunne mere prosaisk komme ind på at investorers tilbageholdenhed over for teknisk optimale, men dyre investeringsløsninger kan være økonomisk rationel, bl.a. i forhandlinger og forventningsafstemninger mellem ejere og ansatte ledere.

Dette eksempel er det mest påfaldende, men det gælder generelt at når bønder og andelsfolk udnytter noget andre har fundet på, er de efterlignere; når industriens mænd gør noget tilsvarende, er det 'adaptiv innovation' (i modsætning til kreativ). Per Boje forklarer prisværdigt hvordan innovationer ikke er løsrevne genistreger, men altid bundet op på eksisterende læringsmiljøer og økonomiske institutioner, dvs. de indeholder et kollektivt aspekt. Alligevel mener jeg man kan se en skævvridning i den forstand at når andelsmejerierne ifølge bogen alligevel ender med at klare sig særdeles fint, er det fordi de nyder godt af forskningen og nye industrielle teknikker – underforstået: ellers var det aldrig blevet til noget. Men det er netop de gensidigt fordelagtige relationer mellem sektorer og brancher der definerer vækstøkonomiens gode cirkel. Veterinær- og fødemiddelforskere står landbruget bi fordi de kan se at det er her de empiriske erfaringer som forskningen har brug for, kan indhøstes. Industrien udvikler fysisk kapital i form af maskiner til landbrug og fødevarerindustri fordi de indser at der er et stort afsætningspotentiale.

Forud for bogens konkluderende kapitel gennemføres en serie iagttagelser og refleksioner over temaet „fortællinger om vejen til velstand“. Et af de mange interessante afsnit handler om hvordan personer i gruppen af „storkapitalister“ kæmpede en lang kamp for at få indsat byerhvervene, ikke mindst industrien, på en mere fremtrædende og heroisk plads i danmarkshistorien, bl.a. med sigte på at vinde større politisk lydhørhed i det kulturelle liv og dermed i folkets bevidsthed. Men disse bestræbelser fadede ud efter 1. Verdenskrig, dels

fordi agtelsen for det store erhvervsliv dalede oven på uheldige episoder og brodne kar, dels fordi deres repræsentanter i Det Konservative Folkeparti i stigende grad måtte søge fælles fodslag med bøndernes hovedparti, Venstre, for politisk at kunne frembyde et alternativ til socialdemokrater og radikale. Dermed var kampen om danmarkshistoriens grundfortælling tabt. Arbejderbevægelsen var ikke interesseret i at bryde med den folkelige fortælling om landbruget, for alternativet var at blive statister i en historie med byernes elite i centrum.

Det er en god pointe at kampen på den ideologiske slagmark handler om at kunne appellere til brede grupper i befolkningen – at opbygge identifikation og fællesskabsfølelse ved hjælp af alliancer. Men dette element vejer for tungt i bogen. Historieskrivningen i et (post) moderne industrisamfund er langt hen en empiristisk orienteret disciplin, hvis produkter dog langt fra altid følger sig sprækkefrit ind i en bestemt grundfortælling. Der er en betydelig pluralisme, som kun er blevet stærkere med tiden. Det gælder ikke kun den empiriske mangfoldighed, men også de overordnede tolkninger der trives udmærket, sammen med den dominerende empiriske del. Dekonstruktion er hverdagskost. Per Boje har i bogen set bort fra dette. For at gøre op med bestemte former for historiebrug i politik, journalistik og foreningsliv angriber han hele historieskrivningen frontalt. Åbne døre løbes ind på en ret brutal facon. Læsere kan få den opfattelse at dansk historieskrivning er en kolos på lerfodder som kan væltes over ende af en enkelt bog med en hårdtslående tese.

Værkets undertitel er *Marked, stat og utopi*. Der nævnes to utopier: den liberale markedsøkonomi (som i ren form ikke kan lade sig gøre) og socialismen (utopien uden politisk flertal). Dette svarer til to af de klassiske politiske ideologier, liberalismen og socialismen. Mod disse to visioner markerer Per Boje sig som tilhænger af et mere realistisk, men stadig, på en positiv måde, værdibåret samfundsbillede: den kapitalistiske vækstøkonomi i skiftende varianter af institutionel indlejring. Konservatismen er den tredje moderne hovedideologi, som imidlertid ikke nævnes. Per Boje synes reelt at placere sig på denne ledige plads. Vigtige markører er den høje grad af tillid til eliten og den kritiske attitude over for selviske og opportunistiske træk hos organiserede masseaktører. Enevælden er et påfaldende stabilt forankringspunkt i det lange perspektiv. I det 19. og 20. århundrede løber det veluddannede bymiljø, især industri- og handelskapitalen, med sympatien. Bønderne og andelsbevægelsen modtager øretæverne. Jeg gætter på at det i tredje bind bliver Socialdemokratiet og fagbevægelsen der står for skud – og ser frem til både læsningen og debatten.

Jan Pedersen